Geçmişten Günümüze Alevilik
I. Uluslararası Sempozyumu

Alewism From Past To Present
I. International Symposium

03-05 Ekim / October 2013

Editör
Yrd. Doç. Dr. Mehmet YAZICI

2. Cilt

Bingöl Üniversitesi Yayınları
2014

FARKLI DİN VE KÜLTÜRLERDE HIZIR TASAVVURLARI, KAYNAKLARI VE GÜNÜMÜZE YANSIMALARI

Öğr. Gör. Yusuf Kenan ATILGAN*

GİRİŞ

Anadolu halklarının inanç örgüsünde önemli bir yer işgal eden Hızır inancının, sağlıklı ve tutarlı bir şekilde ortaya konulmasının İslam inancı açısından büyük önemi bulunmaktadır; çünkü Hızır'ın sembolik bir figür olduğunu öne sürenler olduğu gibi, onun İslam'daki yansımaları ile diğer din ve kültürlerdeki anlayış ve yansımalarının farklı olduğunu iddia edenlerde vardır. Hakikatte; Hızır inancı, Anadolu inanç örgüsü içerisinde farklı şekillerde tezahür etmiştir. Buna göre Hızır bazen bir insan, peygamber veya melek olarak karşımıza çıkmakta bazen de farklı bir tasavvur ve anlayış olabilmektedir. Birtakım sırlarla, gaybı bilme merakının harekete geçirilmesi ve Allah'a ait sıfatların Hızır'a yansıtılarak olağanüstü güçlere sahip varlığa dönüştürülmesi, bir takım problemleri de beraberinde getirmektedir. İşte bu bildiride, inançtan inanca, kültürden kültüre hatta toplumdan topluma tevarüs edilen 'Hızır' kavramının farklı din ve kültürlerdeki ana kaynağına temas edilerek, tarihsel süreçte geçirmiş olduğu anlamsal (semantik) transformasyonuna işaret edilecektir.

1. HIZIR ADI

Arapça kaynaklarda hadır, hadr ve hıdr şeklinde kaydedilen ve İslam âlimlerince Arapça kökenli kabul edilen kelime, Türkçe'ye Hızır ve Hıdır olarak geçmiştir. Hadır, yeşil ve/veya yeşilliği çok olan yer anlamındadır.[1] Bazı müsteşriklerin iddialarına göre bu kelime Arapça kökenli değil; Gılgamış destanında geçen 'hasistra' veya 'hasisatra'nın (Gılgamış'ın Atası) Arapçalaşmış şeklidir.[2] Friedlaender ise Hızır kelimesinin İskender Efsanesine benzeyen glaokus (yeşil) masalı ile alakalı

* Muş Alparslan Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, Öğretim Görevlisi

[1] İbn Manzur, Cemâle'd-Din Muhammed b. Mükerrem, *Lisânü'l- Arab*, Dâru's-Sadr yay., Beyrut, 1990, c.4, s.248; İlyas Çelebi, *"Hızır", D.İ.A.*, İst., 1998, XVII, 406

[2] Ahmet Yaşar Ocak, *İslam-Türk inançlarında Hızır Yahut Hızır-İlyas Kültü,* Ankara, 1990, 61

olduğunu ve efsane Arapça'ya uyarlanırken bu ismin 'hadır' şeklinde çevrildiğini ileri sürmüştür.[3]

Hızır'ın İslami gelenekte insan olarak kabul edilmesi, ister istemez onun soyunu, kimliğini ve yaşadığı dönemini açıklama zaruretini doğurmuştur. Zaruret hasıl olmuş olmasına ama sonuçta bu zatın ne ismi nede soyu tespit edilebilmiş; dahası, soyunu tespite yönelik gayretler neticesinde insanlık tarihinde başka bir örneğine rastlanması mümkün olmayan bir soy kütüğü ortaya çıkmıştır.[4] Belki de tespit edilen otuz küsur Hızır kimliği karşısında ortaya çıkan ilginç manzara dikkate alındığında 'hızır kimdir?' sorusuna verilecek en güzel cevap, 'hiç biri' olmalıdır. Bu kimlik tespitlerinden sonra, Hızır gerçek değil tamamen muhayyel ve mitolojik bir figür olmaktadır. Onun muhayyel bir figür oluşu, farklı kültürlere ait mitolojik öykülerden oluşturulduğu anlaşılan menkıbevi biyografisine dair rivayetlerde de çok açık bir şekilde kendini göstermektedir.[5]

Hızır adının hem İslami hem de İslam dışı kaynaklarda aslı bilinememekle birlikte, kimliği ve soyu hakkında da çok çeşitli bilgiler bulunmaktadır. Hızır'ın ismi, soyu ve biyografisiyle ilgili aktarımlarda anlatılan tüm insanüstü özellikler, tipik mitolojik özellikler taşıdığı halde birebir aynen aktarılan çeşitli motiflerin İslami kalıplara uyarlamasıyla meydana gelmiş mitolojik bir figür olduğu gerçeği ortaya çıkmakta ve bu gerçek, bilhassa tasavvuf literatüründeki Hızır portresi incelendiğinde çok daha aşikar bir hal almaktadır.[6]

Hızır'ın tasavvufi figürü, başlı başına bir mitos olarak görülmektedir. Bu mitosun temel esin kaynaklarından birisinin, Kitab-ı Mukaddes'teki İlya olma ihtimali vardır. Bu noktada, Hızır (a.s.)'ın bizzat İlyas veya Elyasa; isminin de Belya, yani İlya olduğuna ilişkin rivayetler gerçekten manidardır. İlya ismi Arapça'daki İlyas'a tekabül etmektedir. Nitekim Grekçe'deki Eliyas, İbranice'deki Elijah, Süryanice'deki İliya veya İlya, Batı dillerindeki Elie ve Arapça'daki İlyas, aynı kelimenin farklı telaffuzlarından ibarettir.[7]

Müfessir İbn Kesir(1301/1373), Hızır'ın Kitab-ı Mukaddes'te geçen "İlya"dan bozma Belya bin Melkan olduğunu ifade ederken[8], İlyas Çelebi, bu görüşün doğru

[3] *"Hızır", D.İ.A.,* 406
[4] Bkz.Çoğu Varsayım ve İsrailiyata Dayanan Görüşler İçin Mustafa Öztürk, *Kıssaların Dili*, Ankara, 2012, 149, 150, 151
[5] *Kıssaların Dili*, 151
[6] *Kıssaların Dili*, 156
[7] *Hızır-İlyas Kültü*, 80, 92, 93, 100
[8] İbn Kesir, *Büyük İslam Tarihi*, çev. M. Keskin, İstanbul, 2000, C.XI, s. 299

olmadığını söylemektedir.[9], Hızır ismine sebep gösterilen ve birçok kaynakta yer alan "Ona 'hadır' denilmiştir; çünkü kuru yer üzerine oturduğunda altında otlar yeşerip dalgalanırdı" hadisi ve buna benzeyen rivayetlerin sayısı zamanla artmış yeni hadisler uydurulmuştur. Bu çok değişik rivayetler sebebiyle, bazı araştırmacılarda Hızır hakkındaki bu rivayetlere ve halk inanışlarına dayanarak "İslamileştirilmiş eski bir ilkçağ bitki tanrısı" fikri doğmuştur.[10] Aslında Hızır'ın oturduğu yerin yeşermesi fikrinin kaynağı Kitab-ı Mukaddestir; "işte adı 'filiz' (yeşil) olan adam; ve o durduğu yerden filizlenecek ve Rabb'in mabedini yaptıracaktır"[11]

2. HIZIR TASAVVURLARININ KAYNAKLARI

Hızır konusunun İlahiyat temelinin Kur'an-ı Kerim'e dayandığı iddia[12] edilmekle birlikte aslında konunun kaynağı tamamen Buhari (ö.256/869) ve Müslim'in (ö.261/875) hadis kitaplarında (Sahihayn) geçen Hz. Musa-Hızır kıssasıdır. Ayrıca İmam Tirmizi (ö.279/892) ile Ebu Davud'un (ö.275/888) hadis kitaplarında da geçmektedir.[13] Hadislerde geçen kıssada Hz. Musa ile bizzat Hızır ismi geçerken Kuran-ı Kerimde yer alan kıssada Hz. Musa ve Bilge Kul'dan bahsedilmiştir.[14]

Konunun bu noktada daha iyi anlaşılabilmesi için Kur'an-ı Kerim'de ve Hadis-i Şeriflerde geçtiği şekliyle aynen almayı uygun gördük. Kehf Suresi 18/ 60-82. ayetlerde konumuzla ilgili pasaj şu şekildedir:

60. "Musa genç arkadaşına: Ben iki denizin birleştiği yere ulaşmaya yahut yıllarca yürümeye kararlıyım demişti."

61. "İkisi iki denizin birleştiği yere ulaşınca balıklarını unutmuşlardı. Balık bir delikten kayıp denizi boyladı."

62. "Oradan uzaklaştıklarında Musa yanındaki gence: Azığımızı çıkar andolsun bu yolculuğumuzda yorgun düştük dedi."

---

[9] *"Hızır", DİA*, 406
[10] *Hızır-İlyas Kültü,* 59
[11] *Tevrat, Zekerya*, VI:12
[12] *Hızır-İlyas Kültü*, 20-21
[13] Ebu Davud, *Sünen,* C. XVII, s. 71, 81; *Tirmizi, Sünen,* 3358
[14] Buhari, *Sahihu Buhari*, Kitâbü'l -İlm, Ötüken yay., Hadis no: 16.19.44, c.1, s.26-39; Müslim, Ebü'l-Hüseyin Müslim b. el-Haccac el-Kuseyrî, *Sahîhu Müslim*, Çagrı yay., İstanbul, 1981, Kitâbü'l-Fedâil, Hadis no: 170-174, c.4, s.1847-1853.

63. “O da: Bak sen! Kayalığa vardığımızda balığı unutmuştum. Bana onu hatırlamamı unutturan ancak şeytandır. Balık şaşılacak şekilde denizde yolunu tutup gitmiş dedi.”

64. “Musa: istediğimiz zaten buydu dedi. Hemen geldikleri yoldan izleri üzerinde geri döndüler.”

65. “Bu arada ikisi katımızdan kendisine bir rahmet verdiğimiz ve kendisine ilim öğrettiğimiz kullarımızdan birini buldular.”

66. “Musa ona: Sana öğretileni bana hayra götüren bir bilgi olarak öğretmen için peşinden gelebilir miyim? dedi.”

67-68. “O: Sen doğrusu benim yaptıklarıma dayanamazsın, bilgice kavrayamadığın bir şeye nasıl dayanabilirsin? dedi.”

69. “Musa: inşallah sabrettiğimi göreceksin, sana hiçbir işte baş kaldırmayacağım dedi.”

70. “O da: O halde bana uyacaksan ben sana anlatmadıkça herhangi bir şey hakkında bana soru sormayacaksın dedi.”

71. “Bunun üzerine kalkıp gittiler. Sonunda bir gemiye bindiklerinde o gemiyi deliverdi. Musa: Gemiyi içindekileri boğmak için mi deldin? Doğrusu şaşılacak bir şey yaptın dedi.”

72. “Musa'ya: Ben sana yaptığım işlere dayanamazsın demedim mi? dedi.”

73. “Musa: Unuttuğum için bana çıkışma, gücümün yetmediği şeyden beni sorumlu tutma dedi.”

74. “Yine gittiler; sonunda bir erkek çocuğa rastladılar, O hemen onu öldürdü. Musa: Bir cana karşılık olmaksızın masum bir cana mı kıydın? Doğrusu pek kötü bir şey yaptın dedi.”

75. “O: Ben sana, yaptığım işlere dayanamazsın demedim mi? dedi.”

76. “Musa: Bundan sonra sana bir şey sorarsam bana arkadaş olma, o zaman benim tarafımdan ma’zur sayılırsın dedi.”

77. “Yine yola koyuldular; sonunda vardıkları bir kasaba halkından yiyecek istediler. Kasaba halkı, bu ikisini misafir etmek istemedi. ikisi, şehrin içinde yıkılmaya yüz tutan bir duvar gördüler, Musa'nın arkadaşı onu doğrultuverdi. Musa: dileseydin buna karsı bir ücret alabilirdin dedi.”

78. “O şöyle söyledi: işte bu, seninle benim ayrılmamızı gerektiriyor; dayanamadığın işlerin yorumunu sana anlatacağım.”

79. “Gemi, denizde çalışan birkaç yoksula aitti; onu kusurlu kılmak istedim, çünkü peşlerinde her sağlam gemiye zorla el koyan bir hükümdar vardı.”

80. “Oğlana gelince; onun ana babası inanmış kimselerdi. Çocuğun onları azdırmasından ve inkâra sürüklemesinden korkmuştuk.”

81. “Rablerinin o çocuktan daha temiz ve onlara daha çok merhamet eden birini vermesini istedik.”

82. “Duvar ise, şehirde iki yetim erkek çocuğa aitti. Duvarın altında onların bir hazinesi vardı; babaları da iyi bir kimseydi. Rabbin onların erginlik çağına ulaşmasını ve Rabbinden bir rahmet olarak hazinelerini çıkarmalarını istedi. Ben bunları kendiliğimden yapmadım. İşte dayanamadığın işlerin içyüzleri budur.”[15]

Hadislerde geçen konumuzla ilgili bölüm ise şu şekildedir: “Übey b. Kâ'b, Rasulullah (s.a.v.)’ın bu kıssayı söyle anlattığını rivayet etmektedir. Peygamber Efendimiz buyuruyor ki: “Musa Peygamber bir kere İsrailoğulları içinde hutbeye çıkmıştı. Kendisine en çok âlim olan kimdir? diye soruldu. "En âlim benim" diye cevap verdi. Bu hususta ki ilmi “Allah daha iyi bilir” diyerek Allah’a havale etmediğinden dolayı Allah Teâlâ ona sitem etti. Allah Teâlâ; “İki denizin bitiştiği yerde kullarımdan biri var o senden daha âlimdir” diye vahyetti. Mûsâ: “Ya rabbi ona nasıl yol bulayım?” dedi. Ona: “Bir zenbil içinde bir balık taşı. Onu nerede kaybedersen o kulum oradadır” denildi. Musa gitti. Genç arkadaşı Yûşâ b. Nûn’u da birlikte götürdü. Bir zenbil içine de bir balık koyup aldılar. İki denizin bitiştiği yerdeki kayanın yanına varınca başlarını yere koyup uyudular. Derken, tuzlanmış ölü balık zenbilden sıyrılıp kurtuldu ve denizin içinde kendine su borusu gibi bir boşluk bırakarak yol açtı. Deniz içinde böyle bir yol açılması Musa ile genç arkadaşına garip gelmişti. Uyandıktan sonra o gecenin geri kalan kısmında ve bütün gün gittiler. Sabah olunca Musa genç arkadaşına: “Öğle yemeğimizi ver, bu yolculuğumuzdan yorgunluk duymaya başladık” dedi. Halbuki Musa emrolunduğu o yerin ötesine geçmedikçe yor-

[15] Özek, Ali, *Kur’ân-ı Kerim ve Açıklamalı Meâli*, TDV yay., Ankara, 1993.

gunluk duymamıştı. Genç arkadaşı; "Bak hele, taşın dibinde barındığımız zaman balığın gittiğini haber vermeyi unutmuşum" dedi. Musa: "Zaten istediğimiz de buydu" dedi. Bunun üzerine kendi izlerini takip ederek geriye döndüler. Taşın yanına varınca bir de baktılar ki orada esvâbına bürünmüş bir zat duruyor. Musa selam verdi. Hızır: "Hayret, burada selam ne gezer?" dedi. Musa "Ben Musa'yım" dedi. O, "Beni İsrail'in Musa'sı mı?" diye sordu. Musa: "Evet" dedi. Musa sonra yine söze başlayıp "Sana öğretilen ilim ve hikmetten bana da öğretmen için sana tâbi olabilir miyim?" dedi. Hızır: "Ey Musa sen benimle arkadaşlığa sabredemezsin. Bende, Allah'ın kendi ilminden bana verdiği öyle bir ilim var ki sen onu bilemezsin, sende de Allah'ın verdiği öyle bir ilim vardır ki onu da ben bilemem" cevabını verdi. Musa "Beni inşallah sabırlı bulursun, sana hiçbir işinde de karşı gelmeyeceğim" dedi. Gemileri olmadığı için deniz kıyısında yürüyerek gittiler. Oradan bir gemi geçiyordu. Onları da alsınlar diye gemicilerle konuştular. Gemiciler Hızır'ı tanıdılar ve onları ücretsiz olarak gemiye bindirdiler. O sırada bir serçe geminin kenarına konup denizden bir iki yudum su aldı. Hızır : "Ya Musa! Benim ilmimle senin ilmin, Allah'ın ilmini bu serçenin denizden aldıgı bir yudum su kadar bile eksiltmez" dedi. Sonra gemi tahtalarından birini alıp söktü. Musa: "Adamcağızlar bizi gemilerine ücretsiz olarak almışlarken sen gemilerine kastedip içindekileri batırmak için mi deliyorsun?" dedi. Hızır: "Sen benimle arkadaşlığa hiç sabredemezsin" demedim mi?" dedi. Musa: "Unuttuğum için beni muâheze edip de bana güçlük gösterme" cevabını verdi. Gerçekten de Musa'nın bu ilk muhalefeti bir dalgınlık eseriydi. Yine gittiler bir de baktılar ki bir çocuk diğer çocuklarla oynuyor. Hızır çocuğu tuttu ve başını eliyle kopardı. Musa: "Kısası gerektirmediği halde günahsız birinin canına nasıl kıyarsın?" dedi. Hızır yine: "Ben sana benimle arkadaşlığa asla sabredemezsin demedim mi?" cevabını verdi. Yine gittiler. Nihayet bir köye geldiler ve köy halkından yemek istediler. Halk onları misafir etmedi. Orada, yıkılmaya yüz tutmuş bir duvar buldular. Hızır eliyle duvarı doğrulttu. Musa: "isteseydin, hiç olmazsa bunun için bir ücret alabilirdin" deyince Hızır : "Bu andan itibaren artık ayrılalım" dedi.[16]

Destanlara gelince; Hızır'ın mitolojik hayat hikayesiyle ilgili bilgilerde sık sık atıfta bulunulan Zülkarneyn ve ab-ı hayat (ölümsüzlük suyu) ikilisinin kaynağı İskender efsanesidir. Bu efsanenin son şeklini aldığı M.S.300 yıllarında Grekçe ve Süryanice versiyonları; Makedonyalı İskender'in içildiği zaman ölümsüzlüğe kavuşturan ab-ı hayat suyunu ararken 'Karanlıklar Diyarı'na gidip gelişini anlatıldığı büyük bir destandır. İslam dünyası tarafından tanınır tanınmaz İslamileştirildiği iddia edilen Grek kökenli bu efsane, İskender ile Hızır'ın birlikte yaşadığı olayları aktara gelmiştir.[17]

[16] *Sahihu Buhari*, Kitâbü'l-İlm, c.I, s.26-39, Hadis No: 16.19.44; *Sahîhu Müslim*, Kitâbü'l-Fedâil, c.IV, s.1847-1853. Hadis No: 170-174

[17] *İskendername*, 4-47

Bir diğeri; Akad, Babil, Sümer ve Hitit dillerinde olup, tabletlerde yazılı olarak günümüze kadar ulaşan ve aslı Akadça olan Gılgamış destanıdır.[18] Akatların Yahudilerin en eski kavimlerinden biri olduğu dikkate alınırsa Gılgamış destanının Tevrat'ta yer almasının daha iyi anlaşılacağı da iddia edilmiştir.[19]

Üçüncü bir efsane ise Yunan efsanesidir. Bu efsanede anlatılan kahraman, aslında Tevrat'ta geçen bir peygamber olsa da, efsane ya da kıssa Tevrat'ta geçmez.[20]

İskender efsanesinde konumuzla ilgili pasajın özeti şu şekildedir; "İskender insana ebedi hayat bahşeden bir çeşme (ab-ı hayat) olduğunu alimlerden öğrenir. Bunu aramak için ordusu ile yola çıkar ve yolda çeşitli olaylar sebebiyle askerlerinden ayrılmak zorunda kalır. Yanında sadece aşçısı Andreas vardır. Aşçı yemek hazırlamak için bir çeşmeye gider ve orada azıkları olan tuzlu balığı yıkamak ister. Fakat balık suya değer değmez canlanır ve içine atlayıp kaybolur. Aşçı bu suyun ab-ı hayat suyu olduğunu anlar ve bir miktar içip geri döner. Başına gelenleri İskender'e anlatır. İskender aşçının tarif ettiği yeri arasa da bulamaz ve kızarak onu öldürmeye karar verir. Ancak bir türlü öldüremeyince boynuna bir taş bağlatarak denize attırır. Bundan sonra aşçı bir deniz cini olur ve ebedi hayatına devam eder."[21]

Gılgamış destanının bizi ilgilendiren kısmının özeti de şu şekildedir; "Uruk kralı Gılgamış arkadaşı Engidu'nun ölümü üzerine melankoliye tutulur. Nehirlerin ağızlarında oturan ve kendisine ebedi hayat ihsan olunan ceddi Hasisatra'yı bulmak için yola koyulur. Ebedi hayat veren otla ilgili bilgi alacaktır. Yüksek dağlardan, karanlık gecelerden geçerek deniz kenarında bir bahçeye ulaşır. Bahçe sahibi Şuduri, Gılgamış'a yol için gerekli bilgileri verir. Kayıkla denizde bir buçuk ay yolculuk yaptıktan sonra mutlular adasına yanaşır. Gılgamış orada Utnapiştim ve karısına rastlar ve otu denizin dibinde bulabileceğini onlardan öğrenir. Denizin dibine dalar ve otu kopartır. Fakat yıkanmak için bir kayığa çıktığında bir yılan delikten süzülür ve otu kapar ve kaçar. Gılgamış hüngür hüngür ağlar. Çünkü otla birlikte ebedi hayatta gitmiştir. Gılgamış eli boş olarak Uruk şehrine geri döner."[22]

Üçüncü olarak Grek (Yunan) mitolojisinde Glaukos hikayesini de kısaca aktarmak gerekirse; deniz yaratıklarından Glaukos, kendi anlatımıyla ölümlü bir balıkçı olup ağını, oltasını denize atan ve balık tutan birisidir. Bir gün yakaladığı balıkları saymak için; kıyıya, otların üzerine sermiş, ölü balıkların yüzermişçesine kıpır kıpır

[18] B.Landsberger, *Gılgameş Destanı*, nşr., çev. M.Ramazanoğlu, İstanbul, 1942, s. 14-90
[19] Adnan Cangüder, *"Yeryüzünün Yaşayan Ölümsüz İnsan Tanrısı Hızır*", Makale, Kızılbaş Dergisi, Haziran, 2012, Sayı: 15, s. 5-9
[20] Pertev Naili Boratav, "*Türkler'de Hızır*", İslam Ansiklopedisi, 1980, s.65
[21] *Hızır-İlyas Kültü,* 55
[22] Ş.Teoman Duralı, *Gılgamış Destanı*, İstanbul, 2007, s. 70; *Hızır-İlyas Kültü,* 57

oynadıklarını görmüştür. Glaukos, bu balıkların hiç durmazcasına oynamalarını gördüğünde hangi sihirli gücün balıkları dirilttiğine çok şaşırmış ve nasıl olduğunu merak etmiştir. Balıkların serili olduğu ottan ağzına bir miktar atmış, sihirli otun suları boğazından aşağı akarken bir farklılık hissetmiş, 'Elveda yeryüzü, ben artık denizlerin malıyım' diyerek sulara atılıvermiştir. Glaukos'u deniz tanrıları karşılamış ve 'artık sende bizden biri oldun' demiştir…[23]

Gerek İskender Efsanesinin gerekse Yahudi Efsanesinin "tarihleri", çok eski olmasına rağmen tam olarak tespit edilememiştir. İskender Efsanesinin M.S. 300 yılında oluştuğu, Yahudi Efsanesinin XI. yy.da yazıya geçirildiği, Gılgamış Efsanesinin de M.Ö. 4000-3000 yıllarından bu yana aktarıla geldiği bilinmektedir. Bu durumda da Kur'an'daki kıssada geçen Bilge Kul ile efsanelerde bahsedilen Hızır'ın aynı kimlik olmadıkları kesinlik kazanmaktadır. Hatta İskender efsanesi ile Kur'an'daki kıssanın hiç alakası bulunmamaktadır. Çünkü Kur'an'da ebedi hayat suyunu aramaya giden birisi yoktur.

Burada belki Yahudi geleneğindeki bir inanışı aktarmak gerekirse; İlya, ateşten bir arabayla göğe yükselmeden önce yanındaki Elişa'ya hırkasını vermiş, ona naşihatte bulunmuş ve onu kendi yerine halef bırakmıştır. Elişe, İlya'nın hırkasını alarak görevlerine devam etmiştir. Yeryüzünde iken insanüstü özelliklere sahip olan İlya'nın göğe yükseltildiği halde sık sık beşer suretinde yeryüzüne indiğine ve insanlar arasında görüldüğüne inanılmış ve semavi bir kılavuz hüviyetiyle kutsanmıştır. Keza, İlya'nın zaman zaman bazı kişilere ilahi hikmetleri bildirdiğine ve bu bildirimlerine kıyamete kadar devam edeceğine inanılmıştır. Ayrıca Yahudi mistiklerine göründüğü, onlara bir takım gizli hikmetleri ve sırları öğrettiği, Yahudi mistiklerinin de (mutasavvıfların iddia ettiği gibi), ıssız mekanlarda ve çöllerde İlya'ya rastladığı ve ondan bir takım gerçekleri öğrendikleri ileri sürülmüştür. Bütün bunların yanında İlya'nın tıpkı Hızır gibi aniden ortaya çıktığı ve genellikle bedevi kılığında dolaştığı da söylenmiştir.[24]

Hızır ile alakalandırılan ve daha önce zikri geçen efsaneler ile Kur'an'daki kıssayı ilişkilendiren müfessir, muhaddis ve tarihçiler, İsrailiyyattan oldukça faydalanmışlar, bu da araştırmacıların efsanelerle Kur'an'da geçen kıssa arasında bir bütünleştirmeye gitmelerine sebep olmuştur.[25]

Hızır kimliğinin kaynağı noktasında öne sürülen çok çeşitli dayanakları özetleyecek olursak; yeşil olarak bilinen ölümsüzlük suyu ya da otu motifini, adını veya

[23] Derman Bayladı, *Tanrıların Öyküsü*, İstanbul, 2012, s. 48; *Hızır-İlyas Kültü,* 57
[24] *Hızır-İlyas Kültü,* 80, 92, 93, 100
[25] *Hızır-İlyas Kültü,* 58

bereket/zarar getiren özelliğini ön plana çıkartması sebebiyle kimi araştırmacılar Hızır'ı; Elenlerin Yeşil Glakos'u, kimileri Babillilerin Artrahasis'i, diğer bazıları da Finikelilerin Adonis'i olarak özdeşleştirmiştir. Bu durum farklı motiflere bezenen ve farklı zamanlarda yaşayan kahramanların, farklı tanrısal özelliklerle senkretize edilerek ortaya çıkartılması sonucunu doğurmuştur.[26]

3. HIZIRIN KİMLİĞİ (NEBİ, VELİ, MELEK)

Kur'an'da geçen kıssada; Hz. Musa öğrenen, Hızır ise öğreten konumunda görülmekte aynı zamanda Hz. Musa'nın Peygamber olduğu aşikar olduğu halde Hızır'ın peygamber, veli insan ya da melek oluşu hakkında net bir ifadeye rastlanmamaktadır. Oysa peygamberlikten daha yüksek bir makam olmadığına göre Hızır'ın konumu ve kimliği ne olacaktır?[27]

Mutasavvıflar genelde Hızır (a.s.)'ın veli olduğunu kabul etmişler onu melek veya peygamber olarak gösteren rivayetlere itibar etmemişlerdir.[28] Ayette geçen; "Ona tarafımızdan bir rahmet vermiş, nezdimizden bir ilim öğretmiştik"[29] ifadesinden yola çıkan müfessir, muhaddis ve İslam tarihçileri, onun peygamber olmasının daha tutarlı olacağını ifade ederlerken, tasavvufçular Nebi olması halinde durumun Kur'an'da açıklanmış olacağını, oysa Allah'ın rahmet ve nezdinden ilim verdi-ği kişilerin veliler olduğunu iddia etmişlerdir.

İbn Arabi'ye göre Hızır, 'alem-i misalde müşahede edilebilen bir yapıya sahip olup onun suret-i melekiyyesi beşeriyet üzerine galiptir. Bu yüzden gözden gizlidir. Hayat-ı nuraniye ve ruhaniye ile diridir. Eğer suri hayatı söz konusu olsa kendisinin Hz. Peygamber'den önce vefat etmiş olması gerekirdi. Hızır bir bakıma Kutub görevi yapmakta, darda kalanların imdadına yetişmekte, Hakk'ın inayetiyle hayırların fethi ve şerlerin def'ine yardımcı olmaktadır.'[30] Tam da burada; Hızır'ın yaşayıp yaşamadığı hususunda tarihçi, müfessir ve tasavvufçuların bir çok farklı görüş beyan ettiklerini görmekteyiz. Kimileri ruhen var derken kimileri bedenen varlığını iddia etmişler yine bir kısım alimler de onun yaşamadığını ispat yoluna gitmişlerdir.[31] Muhyiddin İbn Arabi'nin Abdurrezzak el-Kasani, Davud-i Kayseri ve Sadreddin Konevi gibi bazı takipçileri ise Hızır'ı kıyamete kadar yaşayacak bir insan olarak kabul eden inancın kesin olmadığını, onu gördüğünü söyleyen kişinin, aslında kendi-

[26] Gürdal Aksoy, *Dersim Alevi Kürt Mitolojisi* Raa Haq'da Dinsel Figürler, İstanbul, 2006, s. 292-293
[27] *Hızır-İlyas Kültü,* 63
[28] Süleyman Uludağ, *"Hızır", D.İ.A.,* İst., 1998, XVII, 410
[29] Kur'an-ı Kerim, Kehf Suresi, 18/65
[30] Ebu Nasr Serrac et-Tusi, *el-Luma, (İslam Tasavvuf'u*) çev. H. Kamil Yılmaz, İstanbul, 1996, 543-544
[31] Muhiddin Uysal, *"Tespit ve Yorum Bakımından Hızır'la İlgili Haberler*", Makale, S.Ü.İ.Fak., Dergisi, Sayı: 10, Konya 2012, 345-355; Kıssaların Dili, 158-159

sine ait bir vasfın yine kendi dışında canlı olarak temessül edişine tanık olduğunu düşünmüşlerdir. Buna göre o kişinin görmüş olduğu şey aslında kendi ruhunun bir tezahürü veya Ruhü'l-Kuds'tür. Kısaca kendisine ölümsüzlük bahşedilen Hızır, objektif/nesnel bir varlık olmayıp, onu görme ve onunla irtibat kurma hadisesi, ancak manevi-ruhani alemde cereyan eder.[32]

Bu konuda Süleyman Ateş'in görüşleri ise şöyledir; "Hızır şöyledir; Hızat suyundan içerek ebedi yaşama erdiği tarzındaki rivayetlerin tutar tarafı yoktur. Kasımi, Buhari, Ebu Hayyan, Ebu'l-Hüseyn, İbn el-Munevi ve İbn Teymiyye'nin Hızır (a.s.)'ın öldüğü kanısında olduklarını nakletmektedir. Ebu Hayyan'a göre Cumhur, Hızır (a.s.)'ın öldüğünde müttefiktir. Zira ölmeseydi, Peygambere gelip inanması ve O'na tabi olması gerekirdi. İbn Kesir de Hızır (a.s.)'ın yaşadığı hakkındaki rivayetlerin hiç birinin doğru olmadığını söylüyor. Maddi hayat bakımından kıyamete kadar yaşayan bir insanın olmaması gerekir. Biraz önce de kaydettiğimiz gibi Enbiya suresinin 34. ayetinde Allah'ın Hz. Peygamber'den önce de hiç kimseye ebedi yaşam vermediği vurgulanmaktadır. Demek ki maddi cisimle ebedi yaşayan yoktur. Ancak Hızır (a.s.)'ın bildiğimiz maddi hayatta değil, misal aleminde yaşayan, darda kalmışlara yardım eden salih bir kul olması mümkündür. Onun bir çok kimseye göründüğüne dair anlatılan hikayelerin hepsi uydurma değildir. Hızır (a.s.)'ın bir gerçeği vardır. Ama rivayetlerde anlatıldığı gibi bu zat öyle hayat suyundan içerek maddi cisimle diriliğe eren bir insan değil; misal aleminde bulunan ve zaman zaman bazı insanlara görünen ruhsal bir insandır.[33]

İmam Rabbani de Mektubat'ının 282. mektubunda Hızır'dan şu şekilde bahsetmiştir: "Allah'a hamd ve seçtiği kullarına selam olsun. Hızır (a.s.) hakkında arkadaşların sorusu üzerinden epey zaman geçti. Bu fakihlerin gerektiği kadar onun ahvali hakkında bilgisi olmadığı için cevap vermemiştim. Bugün sabah toplantısında Hızır ve İlyas'ın ruhaniler suretinde hazır olduğunu gördüm. Hızır, ruhani bir kelam ile şöyle dedi; 'Biz ruhlar alemindeyiz. Allah ruhlarımıza tam kudret vermiştir ki, bu kudretle vücutlar suretinde teşekkül ve temessül eder, vücutlardan sadır olan cismani duruş ve hareketler, bedeni itaat ve ibadetler ondan sadır olur.' O anda kendisine 'siz Şafi mezhebine göre namaz kılıyorsunuz' dedim. Şöyle dedi; biz şeriatla mükellef değiliz ama ev kutbunun (sahibinin) görevlerinin yerine gelmesi bize bağlı olup, kendisi ile Şafi mezhebinde olduğundan biz de arkasında İmam Şafi'nin mezhebine göre namaz kılıyoruz. O anda anlaşılmıştır ki, taatlarına mükafat terettüp etmemekte, belki onlardan ibadet ve itaat, taat ehline muvafakat ve ibadet suretine (şekline)

[32] Uludağ, *"Hızır", D.İ.A.,* 410
[33] Süleyman Ateş, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, İst., 5, 314-315

riayet için sadır olmaktadır. Yine anlaşılmıştır ki, velayetin kemalatı Şafii fıkhına muvafık, nübüvvetin kemalatı da Hanefi fıkhına muvafıktır."[34]

'Yine kimilerine göre her devrin bir Hızır'ı vardır ve o devirdeki en büyük mürşit, Hızır'dır. Bu düşüncenin gelişimine paralel olarak bazı tasavvuf çevrelerinde Hızır, artık velinin kendisinden ayrı bir varlık olarak değil, kendi varlığında zuhur eden ilahi bir tecelli şeklinde algılanır olmuştur.'[35]

Türk halk inanışlarında; Hızır'ın zaman zaman bir peygamber olduğuna inanıldığı görülmekte, "Hızır aleyhisselam", "Hızır Nebi" ve "Hızır Peygamber" ifadelerine rastlanmaktadır.[36] Hızır'ın halk arasında bilinen efsane, menkıbe ve hikayelerde; fiziksel özellikleri de aslında tavsif edilmektedir. İslam öncesi eski Türk destan ve masallarında da gerek kılık kıyafet ve görünüş bakımından gerekse bazı nitelikleriyle Hızır çağrışımında bulunan "aksakallı, beyaz elbiseli ihtiyar kişi" bulunmaktadır.[37] Genellikle dilenci, fakir bir derviş, aksakallı ve nur yüzlü bir ihtiyar, ayrıca kendisi tanıtmadığı sürece tanınmayacak bir kişi olduğu şeklinde anlatılmaktadır. Mesela; şahadet parmağı ile orta parmağı aynı boyda olup parmaklarından birisi kemiksizdir. Genellikle boz bir atla dolaştığı, elinde bir mızrağı olduğu ve yüzünde yeşil bir peçeyle göründüğü anlatılmaktadır.[38]

Hızır'ın zaman zaman insanüstü özelliklere sahip biri olduğu iddialarına (sufi kaynaklarda bolca ve çeşitli rivayetler vardır) rastlamaktayız. Örneğin; "Hızır (a.s.) bir insan olarak sufilerle sohbet etmesini yanında havada ve denizde görülebilmektedir. O havada uçabildiği gibi suyun üstünde de yürüyebilmektedir. Kimi zaman el ele tutuşmak suretiyle bazı sufilerin uçmasına da yardımcı olmaktadır."[39] Prof. Dr. Ahmet Yaşar Ocak, derli toplu olarak şu söylenceleri ifade etmektedir; "Hızır, fizyolojik yapısını değiştirme, sonsuz şekil ve kalıplarda görülebilme kabiliyetine sahip olduğu iddialarıyla ihtiyar, genç, yahut çocuk kılığında gözükebilmekte; yine kuş, tavşan vb. hayvan suretlerine de bürünebilmektedir. Aynı zamanda Hızır, tabiattaki varlıkları emri altına alabilir ve onları kendi hizmetinde kullanabilir. Ölüleri diriltme gücüne de sahiptir. Göz açıp kapayıncaya kadar çok uzak mesafeleri kat edebilir. Yardımına ihtiyaç duyulduğu zaman hiç umulmadık bir anda ortaya çıkar ve işini bitirir bitirmez tekrar gözden kaybolur. Günümüz halk inancında en güzel ifadesini,

[34] İmam Rabbani, Mektubat, çev: H.Hilmi Işık, İst., 1986
[35] *Hızır-İlyas Kültü,* 93-94
[36] *"Türkler'de Hızır, 72*
[37] Muharrem Kaya, *Mitolojiden Efsaneye*, İstanbul, 2007, s. 147
[38] *"Türkler'de Hızır",* 82; *Vilayetname* (Menakıb-ı Hacı Bektaş-ı Veli), nşr. A. Gölpınarlı, İstanbul, 2011, s. 90-91
[39] Feriduddin-i Atar, Tezkiretu'l Evliya, çev: Uludağ, İst., 1991, 143

'Kul sıkışmayınca Hızır yetişmez' sözünde bulan Hızır (a.s.)'ın, lütuf ve kerametleri hakkında tasavvuf klasiklerinde bolca örnekler mevcuttur.[40]

Alevi düşünce ve mitolojisine göre ise; çağrıldığı her yere ulaşan, dağların ve denizlerin bekçisi "Bozatlı Hızır'dır." Hızır; adına yemin edilen, dinsel törenler düzenlenen, aslında semavi bir varlık olan ama yeryüzünde de gezen, ölümsüzlüğüne inanılan ulu-veli kişidir. Yine adıyla besmele çekilen, adına yemin edilen sınırsız gücü olduğuna ve her an yardımına inanılan varlık Hızır'dır.[41]

Beyaz bir hayvanla yolculuk yapma konusuna, birçok farklı inanç yanında Çin dini inançlarından Taoizm'de bile rastlamaktayız; tasvir edilen bir ölümsüz ilah ki "insan kılığında olup, her gün beyaz katırıyla uzak mesafelere ulaşmakta, vardığı yerde atını kâğıt gibi katlayıp çantasına koymakta, gerektiğinde üzerine su serperek eski haline getirmektedir."[42]

Yine Alevi inancına göre Hızır; Ab-ı hayat suyundan içtiği için ölümsüz, batın ilmine sahip olduğu için gizli-aşikar her şeyi bilen, her an her yerde hazır ve nazır, darda kalanın imdadına yetişen, beklenmeyen zamanda beklenmeyen yerlerde farklı insanlar suretinde (bedeninde) görünen, görüştüğü iyi insanları ödüllendiren ve görüştüğüne dair iz bırakan, bir olağanüstü varlıktır. Ayrıca adına kurbanlar kesilen, niyazlar dağıtılan ve rızasını kazanmak için oruç tutulan bir semavi varlıktır.

Ehl-i Beyt'in yaşadığı zorluklar, Anadolu Alevilerinin inancında Hz. Ali ile Hızır'ın bütünleştirilerek, Hızır Ali şekline büründürülmesine sebep olmuştur.[43]

Gülbanglarda kullanılan yolculuk, yol arkadaşlığı gibi ifadeler Kur'an'da geçen kıssa ile örtüşse de şunu da belirtmek gerekir ki, Alevi gelenek göreneklerinde karşılaşılan uygulamalarda, farklı bir Hızır anlayışı hakimdir.[44]

4 .HIZIRIN YAŞADIĞI DÖNEM, HIZIRIN ÖLÜMSÜZLÜĞÜ YAŞAYIP YAŞAMADIĞI KONUSU

Hızır'ın İran hükümdarı Efridun bin Esfiyan zamanında yaşadığı, Zü'l-Karneyn'in ordusuna komutanlık yaptığı ve Hz. Musa devrine kadar ulaştığı en çok kabul gören görüştür. Zü'l-Karneyn zamanında yaşadığı iddiasına sebep olarak,

[40] *Hızır-İlyas Kültü,* 88-99
[41] Ali Haydar Avcı, *Osmanlı Gizli Tarihinde Pir Sultan Abdal ve Bütün Deyişleri,* İstanbul, 2006, s. 66
[42] M. Nabi Özerdim, *"Çin Dininin Menşei ve İnançları*", Belleten, C. XXVI, 1962, s. 97
[43] *İnsan Tanrısı Hızır, 7*
[44] Mehmet Yazıcı, *Alevilik*, İstanbul, 2011, s. 398-401

İskender efsanesi gösterilirken Hz. İbrahim ve Hz. Süleyman zamanında yaşadığını söyleyenlerde vardır..[45]

Taberi'de Hızır hakkında çok değişik rivayetler yer almıştır. Bunları kısaca özetleyecek olursak; Hızır'ın Hz. İbrahim ile Mezopotamya'dan birlikte göç ettiği ve Hz. İbrahim'e ilk inananlardan olduğu, Hz. İbrahim oğlu Hz. İsmail'i kurban etmeye götürürken yanında Zü'l-Karneyn ile Hızır'ı da götürdüğü (Tevrat, Tekvin 22. Bab; 3-5 ve 22/19), Hz. İbrahim'in daveti üzerine Zü'l-Karneyn ile birlikte Kabe'yi tavaf ettiği, Hz. İbrahim'in kumandanı olduğu (Tevrat, Tekvin: 14. Bab: 1-24), Filistin'in Gerar ülkesinde kuyu kazdığı (Tevrat, Tekvin: 21. Bab: 22-349), Hızır'ın Hz. İbrahim'e kahyalık ettiği (Tevrat, Tekvin: 26. Bab: 15) şeklinde rivayetler yer almaktadır. Ayrıca Hızır'ın sünnet olduğu (Tevrat, Tekvin: 17. Bab: 23-27), Hz. İshak'ın evlenmesinde büyük rol oynadığı da (Tevrat, Tekvin: 24. Bab: 1-67) geçmektedir.[46]

Ehl-i Kitap'tan aktarıla gelen İsrailiyyat göz önüne alındığı zaman, mitolojik efsanelerin halk üzerindeki etkisiyle, Halk Hızır'ın yaşadığına inanmaktadır. Ancak gerek Kur'an'da geçen; "Biz senden önce hiçbir insana ölümsüzlük vermedik"[47] ayeti gerekse "şu anda hayatta olanlardan yüz yıl sonra hiç kimsenin hayatta kalamayacağı"[48] mealindeki Hadis, Hızır'ın yaşamadığına dair en büyük deliller ola-rak gösterilmiştir.

Hızır'ın hayatta olduğunu iddia edenler; daha Hz. Adem zamanında hayatta olduğunu, Nuh tufanından sonra Hz. Ademin cesedini defin işlemlerinde bulunduğunu, daha sonraki peygamberlere muhasiplik yaptığı ve hatta Hz. Muhammed'le buluştuğu, Hz. Muhammed'in defin işlemlerinde hazır bulunduğu ve Hz. Ali ile de görüştüğünü anlatan bir çok rivayet ve hikaye vardır. Mutasavvıfların Hızır'la buluşup görüştüklerini ifade ettiklerini anlatan yazılı ve sözlü rivayetlerde onun yaşadığına delil gösterilmektedir. Efsanelerde Hızır motifi giydirilen ve ab-ı hayatı arayan kahramanın halk arasında söylenegelen hikayeleri de bu nevidendir. [49]

Şii inancında da Hızır'ın sağ olduğuna katiyetle inanılmaktadır ve hatta İmamiyye'ye göre; Hz. Ali'nin cenaze merasimine katılmış Ehl-i Beyt'e başsağlığı dilemiş, Hz Hüseyin'in şahadetinde ardından ağıt okumuştur.[50]

---

[45] Taberi, *Milletler ve Hükümdarlar Tarihi*, çev. Z. K. Ugan- A. Temir, C.II., Ankara, 1954, s. 543-545
[46] Taberi, *Milletler ve HükümdarlarTarihi*, C. II, s. 512-530; ayrıca bkz. Ömer Nasuhi Bilmen, *Kur'an-ı Kerim Türkçe Açıklamalı Meal ve Tefsiri*, İstanbul, 1985, c. X, s. 5062
[47] Enbiya Suresi, 21/34.
[48] *Sahihu Buhari*, I, 113
[49] Gazzali, *İhyau Ulumi'd-Din*, İstanbul, 1996, Cilt 4, s. 180-184; et-Taberi, Tarih-i Taberi Tercemesi, Konya, 1980, I, 407
[50] Abdülbaki Gölpınarlı, *Gülşen-i Raz Şerhi*, İstanbul, 1972, s. 58

Türk halk inanışında ise; Hızır'ın "ab-ı hayattan" içtiği için kıyamete kadar yaşayacağı, kendisini tanıtmadan, değişik görünümlerle halkın arasında dolaşacağı inancı hakimdir.[51] Bu anlayışın yansıması olarak Hızır ile ilişkili olduğuna inanılan çok sayıda değişik makamlar belirtilmiştir. Tamamını bir liste şeklinde belirtmek yerine bazılarının isimlerini vermek gerekirse; Seylan adası, İran, Azerbaycan, Türkistan, Irak, Suriye, Lübnan, Kudüs, Mısır, Cezayir ve Fas'ta Hızır'a atfedilen makamlar vardır. Türkiye'de ise; Afyonkarahisar, Bingöl, Çorum, Denizli, Edirne, Hatay, İstanbul, Kütahya, Ladik, Merzifon, Sivas'ta; cami, göl, tepe, taş, tekke, mezar, dağ gibi yerlerde bir takım Hızır makamları bulunmaktadır.[52]

Bundan başka Suriye, Lübnan ve Hatay'da Nusayriler (Aleviler) tarafından ve Kırım, Karadeniz ve Ege sahilleri, kısmen Orta Anadolu ve Balkanlardaki gibi Türkler buralara gelmeden önce Hıristiyanlar tarafından oldukça önem atfedilen Aya Yorgi ve Saint Georges isimli azize nispet edilen makamlarda bulunmaktadır. Her ne kadar kaynaklarda Hızır ile aynılaştırılsa da araştırmacılar tarafından ikisinin aynı kişi olmadığı kanaati hasıl olmuştur.[53]

Hızır'ın Kur'an'da geçtiği şekliyle Salih Kul'un sonsuz bir hayata sahip olduğunu ifade eden ne bir ayet ne bir hadis ne de ayet ve hadislerde bunu ima eden bir anlatım yoktur. Hatta ayette geçmeyen ama hadiste geçtiği şekliyle "Bilge Kul" Hızır'ın, halk inançlarındaki Hızır ile herhangi bir benzerlik ve ilişkisi de yoktur.

5 .HIZIRIN GÜNLÜK YAŞAMA MÜDAHALESİ

Tasavvuf çevrelerince Hızır ile karşılaşılıp görüşüldüğüne dair oldukça çok sayıda rivayetlerin aktarıldığını yukarıda belirtmiştik. Bunlara örnek olarak birkaç tanesini aktarmakta fayda telakki etmekteyiz.

İbrahim bin Ethem, bir gün inzivaya çekildiği bir sırada yanına Hızır gelmiş, ona İsm-i Azam'ı öğretmiş, bu duayla düşmanlarına zarar verebileceğini, bu durumda da sonuçların çok ağır olacağını bildirmiştir. [54]

---

[51] *"Türkler'de Hızır"*, 87
[52] *Hızır-İlyas Kültü,* 130-137
[53] Hilmi Ziya Ülken, *"Anadolu Örf ve Adetlerinde Eski Kültürlerin İzleri",* AÜİFD, C. XXVII, Ankara, 1969, s. 17-19
[54] El-Kuşeyri, *Kuşeyri Risalesi*, çev. S. Uludağ, İstanbul, 2012, s.75

İbrahim bin el-Havvas, çölde susuzluktan bayılmak/ölmek üzereyken yüzüne su serpildiğini, gözünü açıp baktığında kır ata binmiş güzel yüzlü bir adam gördüğünü ve o kişinin Hızır olduğunu aktarmaktadır.[55]

Hızır'a efsanelerde, destansı romanlarda, masallarda ve halk hikayelerinde, sürekli bir şekilde halkı çeşitli bela ve kötülüklerden koruyan ya da kurtaran, bir kişi olarak rastlamaktayız. Bu durum; "Kul daralmayınca Hızır yetişmez." ve "Hızır gibi yetişti." şeklinde çeşitli deyiş ve atasözlerine de yansımıştır. Alevi-Bektaşi inançlarında da bu durum büyük bir önem taşımaktadır. Pis Sultan Abdal'ın;

"Binbir adı var bir adı Hızır
Nerede çağırsan orada hazır
Ali padişahtır Muhammed vezir

Bu fermanı yazan Ali değil mi?"[56] nefesi, Hızır ile Hz. Ali'ye tanınan özdeşliği ve Hızır'ın zor durumlarda ve felaketlerdeki konumunu ifade etmektedir. Gülbanglarda ise; "Erler, pirler yardımcın, Hızır Aleyhisselam kılavuzun olsun."[57], "Allah Allah desem, kalksam yürüsem / Acep şu dağları aşmam m'ola, Bozatlı Hızır'ı yoldaş eylesem / Varıp efendime düşemem m'ola." şeklindeki beyitte Hızır'ın halk arasındaki konumunu anlamamıza yardımcı olmaktadır.[58]

Halk inançlarına göre Hızır, gezdiği yerlerde karşılaştığı halkı bazı denemelere tabi tutan, kendisini halka çirkin, iğrenç, kaba saba gösteren bazen de fakir kılığında, yerine getirilmesi zor olmayan isteklerde bulunan bir kişi olmaktadır. İsteklerini yerine getirenler bahtiyar olurken, tersi durumlarla muamelelerde bulunanların ise çeşitli felaketlere uğradıkları görülmektedir.[59] Bu noktada; "Her vaktini hazır, her gördüğünü Hızır bil" sözü de halk inanışları açısından çok önemlidir. Hızır'a kötü davrananların, yangın ve sel gibi doğal afetlere ya da servetini ve canını kaybettiği şeklinde uğradığı zararları anlatan birçok efsane bulunmaktadır.[60] Efsanelerde Hızır'ın bolluk ve bereketlere de sebep olduğu; "Hızır uğramış" ya da "Hızır'ın eli değmiş" gibi deyimlerle de ifade edilmiştir.[61]

[55] *Kuşeyri Risalesi*, 456
[56] Cahit Öztelli, *Pir Sultan Abdal*, İstanbul, 2012, s. 94
[57] Ömer Uluçay, *Alevilikte Dua-Gülbang*, Adana, 1996, s. 52
[58] Mehmet Yaman, *Alevilik*, İnanç Edep Erkan, İstanbul, 2004, s. 273
[59] Pertev Naili Boratav, *100 Soruda Türk Folkloru*, İstanbul, 1994, s. 271
[60] Saim Sakaoğlu, *Anadolu Türk Efsanelerinde Taş Kesilme Motifi* Tip Kataloğu, Ankara, 1980, s. 131-133
[61] *Hızır-İlyas Kültü,* 115

Evliya Çelebi'nin Seyahatname'sinde geçtiği şekliyle Hızır Nebi, Karadeniz ile Akdeniz'in suyunun birleşmesine sebep olup hala denizlerde görevlidir. Yine, Büyük İskender ile Hızır yeryüzüne birlikte Tuba ağacını dikmişlerdir. [62]

SONUÇ

Müfessirlere göre "Kur'an-ı Kerim'deki kıssaların hemen hepsinde görüldüğü üzere, vahyin nazil olduğu ortamdaki muhataplara iletilmek istenen mesajın ön planda tutulmasından kaynaklanan müphemlik sebebiyle bir çok spekülatif yoruma mevzu teşkil eden Hz. Musa-Bilge Kul kıssasından üretilen Hızır, kelimenin tam manasıyla mitolojik bir figür olup bu konuyla ilgili İslami tefsir, hadis ve bilhassa tasavvuf edebiyatındaki malumatın önemli bir kısmı Gılgamış, İskender ve Yahudi efsanelerinden tedarik edilmiş gözükmektedir."[63]

Hızır'a izafe edilen olağanüstü sıfat ve eylemler insanoğlunun aksi mümkün olmayan gerçeği kabullenmekte zorluk çektiği ölümün soğuk yüzünden kaçış, insanların düşüncelerinin derinliklerinde var olması muhtemel ölümsüzlük fikri, sonsuzluk, üstünlük ve mutlak özgürlük gibi ezeli özlemlerinin, Hızır'ın mitolojik şahsiyetinde dile getirilmesini ifade ediyor olsa gerektir.

Mutasavvıflar, belki de sahip olduklarını iddia ettikleri batın ilmin, zahir ilme üstün olması isteklerinden dolayı, zahiri bilgi temsilcisi konumundaki Hz. Musa'nın Batıni ilim sahibi Bilge Kul'a karşı 'işlerin hikmetini bilememesi' sebebiyle Kur'an'da geçtiği şekliyle Bilge Kul'u Hızır olarak algılamak istemişlerdir.

Sadece Mutasavvıflar üzerinde bir suçlama gibi görünse de aslında inançlı inançsız herkes tarafından efsanelerde, hikayelerde ve masallarda geçen ölümsüzlük fikri, aynen alınmak suretiyle, kutsal kitaplarda geçen vahiy ve vahyin bozulmuş yorumlarıyla birleştirilerek bir Hızır portresi oluşturulmuştur. Gerçekte Allah'a ait sıfat ve eylemler hiçbir çekinti söz konusu olmadan bedene büründürülerek Hızır'a giydirilivermiştir. "Her geceyi Kadir, her geleni Hızır bil" sözünde olduğu gibi her yerde hazır ve nazır bir insan-tanrı icat edilivermiştir.

Aslında Kur'an'daki kıssa bize; "Her bir şeyi bilen ve gören, her şeyi hikmetle yapan" birisinin varlığını anlatmaktadır. O'nun bilgisi zamanı kuşatmış, gaybı ve geleceği de bilir. Fakat biz bilmeyiz. Biz çok zaman O'nun fiillerinin hikmetini de

[62] Evliya Çelebi, *Seyahatname*, çev. M. Çevik, İstanbul, 2012, C. I, s. 21-23; aynı eser, C. VII, s. 430
[63] *Kıssaların Dili,* 169-170

göremeyiz. O halde bizler bir şeyde hikmet olup olmadığını aramak yerine, Hz. Musa gibi düşünmeli ve davranmalıyız. Çünkü işlerin hikmetini bilmek zorunda değiliz.

KAYNAKÇA

AHMEDİ, *İskendername*, çev. Prof. Dr. Mehmet Kanar, İstanbul, 2011

AKSOY, Gürdal, *Dersim Alevi Kürt Mitolojisi Raa Haq'da Dinsel Figürler*, İstanbul, 2006

ATTAR**,** Feriduddin, *Tezkiretu'l Evliya,* çev: Süleyman Uludağ, İstanbul, 1991

AVCI**,** Ali Haydar, Osmanlı *Gizli Tarihinde Pir Sultan Abdal ve Bütün Deyişleri*, İstanbul, 2006

ATEŞ**,** Süleyman, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, İstanbul, 1998

BAYLADI**,** Derman, *Tanrıların Öyküsü*, İstanbul, 2012

BORATAV, Pertev Naili, "Türkler'de Hızır", *İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 1987

BORATAV, Pertev Naili, *100 Soruda Türk Folkloru*, İstanbul, 1994

BİLMEN**,** Ömer Nasuhi, *Kur'an-ı Kerim Türkçe Açıklamalı Meal ve Tefsiri,* İstanbul, 1985

BUHARİ, Tecrid-i Sarih Tercemesi, hzr. Mücteba Uğur- Cemal Sofuoğlu, Ankara, 1983

BUHARİ, Sahihu Buhari Muhtasarı, Kitâbü'l -İlm, çev. A. Feyzi Kocaer, Konya, 2009

ÇELEBİ**,** İlyas, "Hızır", *D.İ.A.,* İstanbul, 1998

ÇELEBİ**,** Evliya, *Seyahatname*, çev. M. Çevik, İstanbul, 2012

DURALI, Ş.Teoman, *Gılgamış Destanı*, İstanbul, 2007

EBU DAVUD, Sünen-i Ebu Davud Tercemesi, çvr. Abdullah Parlıyan, Konya, 2007

GAZZALİ, İhyau Ulumi'd-Din, İstanbul, 1996

HACI BEKTAŞ-I VELİ, *Vilayetname*, nşr. A. Gölpınarlı, İstanbul, 2011

İBN KESİR, *Büyük İslam Tarihi*, çev. M. Keskin, İstanbul, 2000

KAYA, Muharrem, *Mitolojiden Efsaneye*, İstanbul, 2007

EL-KUŞEYRİ, *Kuşeyri Risalesi*, çev. S. Uludağ, İstanbul, 2012

LANDSBERGER, B. *Gılgameş Destanı*, çev. M.Ramazanoğlu, İstanbul, 1942

MÜSLİM, Sahîhu Müslim Muhtasarı, çev. A. Feyzi Kocaer, Konya, 2013

İBN MANZUR, Cemâle'd-Din Muhammed b. Mükerrem, Lisânü'l- Arab, Beyrut, 1990

OCAK, Ahmet Yaşar, *İslam-Türk inançlarında Hızır Yahut Hızır-İlyas Kültü*, İstanbul, 2012

ÖZEK, Ali, *Kur'ân-ı Kerim ve Açıklamalı Meâli*, Ankara, 1993.

ÖZERDİM, M. Nabi, *Çin Dininin Menşei ve İnançları*, Belleten, C. XXVI, 1962

ÖZTÜRK, Mustafa, *Kıssaların Dili*, Ankara, 2012

ÖZTELLİ, Cahit, *Pir Sultan Abdal*, İstanbul, 2012

İMAM RABBANİ, *Mektubat*, çev: H.Hilmi Işık, İstanbul, 1986

SAKAOĞLU, Saim, *Anadolu Türk Efsanelerinde Taş Kesilme Motifi*, Ankara, 1980

ŞEBİSTERİ, Mahmud, çev. Abdülbaki Gölpınarlı, *Gülşen-i Raz Şerhi*, İstanbul, 2011

TABERİ, *Milletler ve Hükümdarlar*, çev. Z. K. Ugan-A. Temir, İstanbul, 1991

TABERİ, *Tarih-i Taberi Tercemesi*, Konya, 1980

TEVRAT, Zekerya, VI:12

ET-TUSİ, Nasr Serrac el-Luma' (İslam Tasavvufu), çev. H.Kamil Yılmaz, İstanbul, 1996

TİRMİZİ, *Sünen-i Tirmizi Tercemesi*, çev. Abdullah Parlıyan, Konya, 2004

ULUDAĞ, Süleyman "Hızır", *D.İ.A.*, İstanbul, 1998

UYSAL, Muhiddin, "Tespit ve Yorum Bakımından Hızır'la İlgili Haberler", *S.Ü.İ.Fak. Dergisi*, sayı 10, Konya 2000

ULUÇAY, Ömer, *Alevilikte Dua-Gülbang*, Adana, 1996

ÜLKEN, Hilmi Ziya, "Anadolu Örf ve Adetlerinde Eski Kültürlerin İzleri", *AÜİFD*, C. XXVII, Ankara, 1969

YAZICI, Mehmet, *Alevilik*, İstanbul, 2011

YAMAN, Mehmet, *Alevilik, İnanç Edep Erkan*, İstanbul, 2011